

Eserin birinci cildinde Berque'in sömürge idaresinde çalıştığı dönemde yazdığı hukuk antropolojisiyle ilgili çalışmaları, ikinci ciltte Collège de France hocası sırasındaki kaleme aldığı, Mağrib tarihi antropolojisi ve sosyal tarihiyle ilgili makaleleri, üçüncü ciltte sömürge idarecisi, uluslar arası uzman ve akademisyen olarak sömürge döneminden bağımsızlığa kadar olan süreçte küreselleşmenin etkileri üzerine yazdığı makaleleri yer almaktadır. Ayrıca Mehdî el-Vezzânî'nin Mâlikî fıkıhına dair *el-Mi'yârü'l-cedîd* adlı eserinin bir bölümünü *Les nawâzil el-muzâra'a du Mi'yâr al-Wazzânî* adıyla (Rabat 1940) ve İbn Rahhâl'in *Ref'û'l-iltibâs 'an şirke-ti'l-ḥammâs* adlı eserini Fransızca'ya çeviren Berque, İbn Rahhâl'in işçi ve esnafın tazmin sorumluluğuyla ilgili *Keşfü'l-ḫinâ' 'an taẓmîni's-şunnâ'* isimli kitabını da Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (Cezayir 1949).

Berque'in bazı makaleleri de şunlardır: "Dans le Maroc nouveau le rôle d'une université islamique" (*Annales d'histoire économique et sociale*, sy. 51 [Paris 1938], s. 193-207); "Ville et université, aperçu sur l'histoire de l'école de Fès" (*Revue historique de droit français et étranger* [Paris 1949], s. 64-114); "Ça et là dans les débuts du réformisme religieux au Maghreb" (*Etudes d'orientalisme dédiées à la mémoire de E. Lévi-Provençal*, II [Paris 1962], s. 471-494); "Hier à Nağaf et Karbalâ" (*Arabica*, IX [Leiden 1962], s. 325-342); "Averroès et les contraires" (*Ambivalence dans la culture arabe* [Paris 1967], s. 133-141); "Les capitales de l'Islam méditerranéen vues par Ibn Khaldoun et les deux Mağarrî" (*Alsl.*, VIII [1969], s. 71-79); "Fès ou le destin d'une médina" (*Cahiers internationaux de sociologie*, LII [Paris 1972], s. 5-32); "Cadis de Kairouan d'après un manuscrit tunisien" (*Mélanges Roger Le Tourneau, revue de l'occident musulman et de la Méditerranée* [Aix-en-Provence 1973], s. 97-108); "Une Héliopolis de l'Islam?" (*l'Islam au temps du monde* [Paris 1984], s. 195-225). Berque *Encyclopédie de l'Islam*'a da çeşitli maddeler yazmıştır (eserlerinin bir listesi için bk. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Jacques Berque, *Arabies: Entretiens avec Mirèse Akar*, Paris 1978; a.m.f., "Quel Islam", *Le temps stratégique*, sy. 64, Genève 1995, s. 6-37; M. Boughali, *Jacques Berque, ou la savor du monde arabe*, Rabat 1995; F. Pouillon, "Berque Jacques", *Dictionnaire des orientalistes de langue française* (ed. F. Pouillon), Paris

2008, s. 102-103; J. Whidden, "Jacques Berque (1914-1995)", *French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth Century* (ed. Ph. Daileader – Ph. Whalen), Chichester-Malden 2010, s. 23-37; H. Karoui, "Jacques Berque ou le Maghreb comme existence et comme connaissance", *Correspondances*, sy. 36, Tunis 1995, s. 3-9; Ahmed Moatassime, "Lettre posthume à un ami disparu", *Confluences méditerranées*, sy. 16, Paris 1995-96, s. 163-167; Wadi Bouzar, "Jacques Berque et son autre", a.e., sy. 41 (2002), s. 181-190; "Bibliographie de Jacques Berque", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, sy. 83-84, Aix-en-Provence 1998, s. 21-43; Mohamed Kerrou, "Jacques Berque et les villes de l'Islam", a.e., sy. 107-110 (2005), s. 483-500; Izzet Er, "Din", *DİA*, IX, 347-348; Abdülhamit Birşik, "Kıraat", a.e., XXV, 430; Yücel Bulut, "Oryantizm", a.e., XXXIII, 434; Abdüsselâm el-Âcîfî, "Berque, Jacques", *el-Mevsû'atü'l-'Arabîyye*, Dimaşk 2002, V, 700-701.

NESLİHAN ER

BERRÂDÎ

(البرادي)

Ebû'l-Fazl Ebû'l-Kâsım Muhammed b. İbrâhîm el-Berrâdî ed-Demmerî (ö. IX./XV. yüzyılın başları)

Yaşadığı dönemde
İbâziyye'nin önde gelen âlimi
ve tarihçisi.

Tunus'un güneydoğusunda günümüzde Cebelühavâye olarak bilinen Cebelüddemmer eteklerindeki Demmer şehrinde doğdu. Hocalarından Ebû Sâkin Âmir b. Ali eş-Şemmâhî'nin 792 (1390) yılında öldüğü dikkate alınırsa VIII. yüzyılın ikinci yarısı ile IX. yüzyıl başlarında yaşamış olduğu tahmin edilebilir. İlk öğrenimini memleketi Demmer'de tamamladı. Daha sonra Cerbe adasına giderek Vâdizzebîb Medresesi'nde Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Mûsâ ez-Zevâğî el-Cerbi'ye öğrencilik yaptı. Buradaki öğreniminin ardından Libya'nın Cebelüfûse bölgesinde bulunan Yefren'e geçti ve uzun bir süre o dönemde İbâziyye'nin önde gelen âlimlerinden Ebû Sâkin eş-Şemmâhî'nin akaid, tarih ve fıkıhla ilgili derslerine katıldı. Hocasından İslâmî ilimler ve tarih konusunda büyük ölçüde faydalandı. Çevresinde iyi bir âlim ve fakih olarak tanındı ve Demmer'e döndü. Daha sonra buradan ayrıldı, bir süre ilim tahsil ettiği Cerbe adasına yerleşti ve ölümüne kadar burada yaşadı. Cerbe'de ve özellikle kendisinin öğrenim gördüğü medresede ders vermeye başladı; İbâzîler'e ait içtimâî ve idarî bir kuruluş olan Azzâbe halkasının başkanlığı üstlendi. Çok sayıda öğrenci yetiştirdi; önde gelen öğrencilerinden biri özellikle fıkıh usulü alanında tanınan oğlu Ebû Muhammed Abdullah'tır.

Eserleri. 1. *Risâle fi'l-ḥakā'îk*. Cerbe adasında Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed es-Sadğiyânî'nin sorduğu akaidle ilgili sorulara cevap mahiyetinde olan eserde Allah'ın varlığı ve birliği üzerinde durulmakta, konuyla ilgili önemli kavramlar açıklanmaktadır. Cerbe ve Cebelüfûse kütüphanelerinde çeşitli yazmaları bulunan kitabın litograf baskısı yapılmış olup (*Ḥams resâ'il* içinde, Cezayir, ts.) Amr Halîfe en-Nâmî de yayımlandığını belirtir (*Dirâsât*, s. 232). 2. *Kitâbü Şerḥi'd-De'â'im*. İbâzî müelliflerinden Ebû Bekir Ahmed b. Nadr el-Umânî'nin *De'â'imü'l-İslâm*'ındaki kasidelere dair bir şerh olup tevhid, teşbihin reddi, Allah'ı bilmenin delilleri, kullara ait fiillerin yaratılmışlığı, halku'l-Kur'ân, temizlik, abdest, bayram namazları ve zekât gibi konuları içermektedir (*Şemmâhî*, II, 807; Lewicki, s. 75; Amr Halîfe en-Nâmî, s. 232). Eserin Bârûniyye, Cerbe, Mîzâb ve Cebelüfûse'deki kütüphanelerde yazma nüshaları vardır. 3. *el-Baḥşü's-şâdîk ve'l-istikşâf 'an ḥakā'îki me'ânî Kitâbi'l-'Adl ve'l-inşâf*. Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'nin *el-'Adl ve'l-inşâf fi ma'rifeti uşûli'l-fıkh ve'l-iḥtilâf* adlı eseri üzerine yazılan bu üç ciltlik şerh şârihin vefatı dolayısıyla tamamlanamamıştır (Amr Halîfe en-Nâmî, s. 299). 4. *el-Cevâhirü'l-müntekât fi itmâmi mâ eḥalle bihi Kitâbü't-Ṭabaḳât*. Berrâdî'ye tarihçi olarak asıl şöhretini kazandıran eser onun Cerbe adasındaki ikameti esnasında kaleme aldığı bir kitaptır. Büyük ihtimalle 810 (1407) yılına doğru yazılmış olup İbâzî âlimlerinden Ebû'l-Abbâs ed-Dercî'nin *Ṭabaḳâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib* adlı eserini tamamlayan bir çalışma niteliğindedir. Berrâdî, Dercî'nin eserini takdir ettiği için onu kendi kitabının esas konumunda tutmuştur (bk. *el-Cevâhirü'l-müntekât*, s. 54). Müellif eserinde, Hz. Peygamber döneminden başlayarak Emevîler'in son zamanlarına kadar gelen süreçte Rüstemiler'den Ebû'l-Yakzân Muhammed b. Eflah'ın hilâfetine kadar geçen dönemi İbâziyye'ye has bir bakış açısıyla ele almakta, özellikle Hz. Osman'ın hilâfeti sırasında ortaya çıkan olaylar ve bu olaylara yol açan sebepler üzerinde durmakta, ilk Hâricîler diye adlandırılan Muhakkime-i Ülâ'nın ortaya çıkışı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Hz. Osman'ın ölümüyle sonuçlanan karışıklıkları anlatırken İbâzî kaynaklarının dışında kalan eserlerden aldığı tarihî malzemeyi de kullanmış, Siffin'le ilgili olarak önemli ölçüde Abdullah b. Yezîd el-Fezârî'nin *Kitâbü'n-Nehvân*'ına

dayanmıştır. Eserin geri kalan kısmında Dercîni'nin yer vermediği İbâzî âlimleri ve devlet adamlarının biyografileri ele alınmıştır. Eserde İbâziyye'nin kurucusu Abdullah b. İbâz'ın Abdümelik b. Mervân'a gönderdiği mektuplarla Doğu ve Batı İbâzîleri'ne ait seksen iki eserin adını içeren bir listenin yer alması çalışmanın değerini arttırmakta, ayrıca Mağrib İbâzîleri'nin sosyal yapılarına dair verilen geniş bilgiler esere ayrı bir özellik kazandırmaktadır. Böylece Dercîni'nin eserine pek çok yeni şey ilâve edilmiş olmaktadır. Mevcut iki yazma nüshasından biri Kahire Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de, diğeri Cezayir Mizâb Kütüphanesi'nde bulunan eserin (Fiğlâlı, s. 12; İvaz M. Halîfât, s. 20) ilk litografik baskısı Kahire'de gerçekleştirilmiştir (1302/1885); bir diğeri litografik baskısının ise Cezayir'de yapıldığı belirtilmektedir (a.g.e., a.y.). R. Rubinacci de eser üzerinde bir inceleme kaleme almıştır (bk. bibl.). **5. Risâle fi zikri kütübî'l-İbâziyye.** Müellifin Doğu Afrika, Cebelinfüse ve Mağrib İbâzîleri'nin yazdıkları eserlerle ilgili bilgi verdiği bu çalışmada seksen iki kitaptan bahsedilmektedir. Bir yazması Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de kayıtlı olan risâle (nr. 21791) *el-Cevâhirü'l-muntekâi*'nin Kahire baskısının sonuna ilâve edilmiş (bk. bibl.), ayrıca Ammâr et-Tâlibî'nin *Ârâ'ü'l-Havârici'l-kelemiyye* adlı eserinin sonuna eklenmiştir (II, 282-294). Berrâdî'nin kitabında tanıttığı eserler A. de Motylinski tarafından yayımlanıp Fransızca'ya tercüme edilmiştir (bk. "Bibliographie du Mzab: Les livres de la secte abadhite", *Bulletin de correspondance africaine*, III [Alger 1885], s. 15-75). **6. el-Cevâb li-ba'zî ehli'l-hilâf.** Berrâdî'nin kendi mezhebini savunmak amacıyla diğeri mezhep mensuplarının eleştirilerine yönelik cevaplarını içeren eserin bilinen tek yazma nüshası Cezayir Mizâb Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Lewicki, s. 76). **7. Risâle fi keyfiyyeti infâkı evkâfi'l-mesâcid** (Ebû Zekeriyâ el-Vercelânî, II, 393).

BİBLİYOGRAFYA :

Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-muntekâi*, Kahire 1302, s. 54, 218-221; Ebû Zekeriyâ el-Vercelânî, *es-Sire ve ahbârü'l-e'imme* (nşr. Abdurrahman Eyyûb), Tunus 1405/1985, II, 393; Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer* (nşr. Muhammed Hasan), Beyrut 2009, II, 789-791, 806-807; III, 896, 938, 997-998; Serkis, *Mu'cem*, I, 544-545; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye fi Tûnis*, Beyrut 1385/1966, s. 151-152; Ammâr et-Tâlibî, *Ârâ'ü'l-Havârici'l-kelemiyye*, Cezayir 1398/1978, II, 281-294; Ethem Ruhi Fiğlâlı, *İbâdiye'nin Doğu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 11-12; Mahmûd İsmâil Abdürrâzık, *el-Havâric fi bilâdi'l-Mağrib hattâ munteşafi'l-karni'r-râbi'l-hicrî*, Dârülbeyzâ 1406/1985, s. 320; Ömer Rizâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*,

Beyrut 1414/1993, II, 636; T. Lewicki, *el-Mü'errihüne'l-İbâziyyûn fi İfrikiyye's-Şimâliyye* (trc. Mâhir Cerrâr – Rîmâ Cerrâr), Beyrut 2000, s. 73-76; Amr Halîfe en-Nâmî, *Dîrâsât 'ani'l-İbâziyye* (trc. Mîhâil Hürî, nşr. M. Sâlih Nâsır – Mustafa Sâlih Bâcû), Beyrut 2001, s. 232, 299-300; İvaz M. Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, Uman 1423/2002, s. 20-21; İbn İdrîsü Mustafa b. Muhammed, *el-Fikrû'l-'aqaği 'inde'l-İbâziyye*, Gardâye/Cezayir 1424/2003, s. 207; Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi* (doktora tezi, 2007), ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 25-26; Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğu ve Gelişimi*, Ankara 2010, s. 39-40; A. de Motylinski, "Bibliographie du Mzab: Les livres de la secte abadhite", *Bulletin de Correspondance Africaine*, III, Alger 1885, s. 33-36; R. Rubinacci, "Il 'Kitâb al-Ğawâhir' de al-Barrâdî", *AION*, IV (1952), s. 95-110; a.mlf., "al-Barrâdî", *EP* (İng.), I, 1053; René Basset, "Berrâdî", *IA*, II, 563-564.

HARUN YILDIZ

BERZENCÎ, Muhammed Ma'rûf

(bk. NÜDEHÎ).

BETÂVİRİ

(البتاوري)

Ebû Hâmid (Ebû Abdillâh) Muhammed el-Mekkî b. Muhammed b. Ali el-Betâvirî eş-Şirşâlî (1857-1936)

Faslı âlim ve edip.

Rabat'ta doğdu. Dedeleri Cezayir'in Şirşâl şehriden gelmiştir. Mâlikî âlimi Ebû Mehdi İsa et-Tûnisî el-Guberî eş-Şerîf'in neslindedir. Betâvirî ilimle meşhur bir aile içinde yetişti. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra şair ve yazar Muhammed b. Ahmed er-Ribâtî'ye ait kütüba girdi. Burada matematik, edebiyat vb. ilimleri okudu, bazı metinleri ezberledi. Ardından amcası Ebû Abdullah Muhammed Tihâmî b. Ali el-Betâvirî başta olmak üzere Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed et-Tâdilî, Ebû Abdullah el-Hâşimî b. Ahmed ez-Zeyyânî, Rabat Kadısı Muhammed

Betâvirî

b. İbrâhim er-Ribâtî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed Aşûr, Kadı Muhammed b. Abdurrahman el-Büreybirî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdullah Lüberîs er-Ribâtî gibi birçok âlimden ders aldı. Bunların yanında *Kütüb-i Sitte* üzerine hâşiyeleri bulunan Ali b. Süleyman ed-Dimmâtî el-Bücüm'avî'den umumi icâzet aldı.

1873'te Tanca şehri nâib-i sultanı Muhammed Berkâs'ın kâtibi oldu ve yaklaşık on yıl bu görevde kaldı. Bu sayede İspanya, Fransa ve İngiltere'ye seyahat imkânı buldu. Daha sonra Rabat'a gitti. Şehirde bir süre kalıp Merakeş, Fas, Miknâs gibi ilim merkezlerini gezdi ve buralardaki âlimlerden ilim tahsil etti. 1883'te hacca gitti. Medine'de tanıştığı Abdülcelîl Berrâde'den icâzet aldı. Hac dönüşünde Kahire ve İskenderiye'ye uğrayarak Ebû İshak İbrâhim Paşa ve Abdüllatif el-Halebî gibi âlimlerden faydalandı. Önce Halife Reşid b. Abdurrahman b. Hişâm'ın ve ardından Sultan I. Hasan'ın çocuklarının eğitimiyle görevlendirildi (1894). Bir süre Rabat ve Tanca'da kadı yardımcılığı yaptıktan sonra (1906) Rabat kadılığına getirildi ve 1914 yılına kadar bu görevde kaldı. Ayrıca Fas Sultanı Abdülhafız el-Alevî'nin huzurunda hadis dersleri okuttu. Betâvirî 25 Mart 1936 Çarşamba gecesi Rabat'ta vefat etti. Talebelerinden Muhammed b. Mustafa Bücendâr, *Ezhârü'l-ğamâ'ili'l-miskiyye bi-ahbârî's-şemâ'ili'l-Mekkîyye ve el-İtrü'l-miskî fi tercemeti'l-Ķâdî Ebî Hâmid el-Mekkî*, Abdullah el-Cirârî de *Şeyhu'l-cemâ'a el-'allâme Muhammed el-Mekkî el-Be'tâvirî* (Dârülbeyzâ 1398/1978) adıyla monografiler yazmıştır.

Eserleri. Betâvirî'nin birçok eserinden önemli bir kısmı Rabat'ta el-Mektebetü'l-vataniyye'de mevcuttur. Bazıları basılmış olan eserlerinin başlıcaları şunlardır: **A) Dil ve Edebiyat:** **1. el-İstis'âd fi şerhi Bânet Sü'âd** (Rabat 1941-1942). **2. Muhtaşarü'l-İstis'âd 'alâ Ķaşidetü Bânet Sü'âd** (Rabat 1345/1926). **3. AĶrebü'l-mesâlik ilâ Lâmiyyeti İbn Mâlik** (Rabat 1346/1927). **4. Şâfiyetü'd-dücem 'alâ Lâmiyyeti'l-'Acem** (Fas 1346; Rabat 1364/1945, 1370/1951). Tuğrâ'ye ait meşhur kasidenin şerhidir. **5. İĶtîâtü zeherâti'l-efnân min devhati Kâfiyeti İbni'l-Vennân.** İb-nü'l-Vennân'a ait "eş-Şemakmakıyye" adlı kasidenin şerhi olup nüshaları Rabat'ta el-Mektebetü'l-vataniyye'de bulunmaktadır (nr. 123-d, 4597-d). Eser Buaymis Emân tarafından tahkik edilmiştir (Câmi-atü Muhammed el-Hâmis, Rabat 1999). **6. Ezhârü'l-ağşâni'l-mehşûre min**